

Conferința Internațională
”Securitatea Umană. Abordări Teoretice și Aplicații Practice”
8 Noiembrie 2024, Sibiu

Tema

***Rolul factorilor religios și etnic în evoluția securității umane din regiunea
Orientului Mijlociu și a altor regiuni***

Dr. Sandovici Danut-Florin
Reprezentant Special al Centrului Euroatlantic pentru Reziliență
Keynote Speaker

În pofida unui context geopolitic tensionat și complicat, asistăm la deplasarea atenției opiniei publice de la securitatea statelor la securitatea umană.

Studiile efectuate în ultimii ani au demonstrat existența unei relații biunivoce între securitatea statului și securitatea umană. Dacă, dintr-un punct de vedere, atenția comunității internaționale s-a deplasat dinspre securitatea statelor înspre securitatea umană, realitatea a demonstrat că securitatea statului nu poate fi realizată dacă securitatea indivizilor care compun națiunea respectivă nu este asigurată. Cu alte cuvinte, măsura în care oamenii dispun de bunăstare materială, de drepturi politice și de libertăți democratice și, respectiv, de securitate mintală și emoțională, influențează stabilitatea și securitatea statului și capacitatea acestuia de a face față oricărui provocări.

Preocuparea comunității internaționale pentru securitatea umană, exprimată cel mai bine prin intermediul ONU, a fost demonstrată de apariția conceptului „Responsability to Protect” („R2P – Responsabilitatea de a Proteja”), convenit la Summitul Mondial din 2005 și susținut de Adunarea Generală a ONU, care pornește de la ideea că suveranitatea unui stat presupune și responsabilitatea acestuia pentru protejarea propriei populații față de comiterea unor violări grave ale dreptului omului, cum ar fi genocid, crime de război, epurări etnice și crime împotriva umanității. Mai mult, statele s-au angajat să-și ofere reciproc asistență în cadrul acestui efort de asigurare a protecției populației și, dacă unul dintre state eșuează în realizarea acestui obiectiv, celelalte state trebuie să acționeze de o manieră colectivă, inițial prin mijloace pașnice, pentru a asigura protecția populației. În cazuri bine definite și cu acordul Consiliului de Securitate al ONU, statele pot decide aplicarea Pilonului 3 al documentului convenit la Summitul Mondial din 2005, care prevede „luarea măsurilor colective adecvate”, o formulă eufemistică pentru a exprima dreptul popoarelor respective de a utiliza forța pentru a asigura protecția populației.

Istoria recentă a demonstrat că factorii etnic și religios au dobândit un rol determinant în proiectarea evoluției politice, economice și de securitate a statelor din Orientul Mijlociu și din regiunile adiacente. Un indicator important al stabilității interne l-a constituit relația comunităților etnice și religioase cu autoritățile statelor respective. În unele situații, religia și factorul etnic s-au manifestat de o manieră pozitivă în relația cu statul. Exemple în acest sens ar fi Libanul, în perioada 1943-1975, Omanul, sub conducerea Sultanului Qaboos (1973-2020) și Iordania, în relația

cu palestinienii, după războaiele din 1948 și 1967. În cele mai multe cazuri însă, între autorități și minoritățile etnice și religioase sau între aceste comunități s-au manifestat contradicții care uneori au condus la conflict. Exemple în acest sens sunt: Irak (suniți-șiiti), Siria (alawiți, suniți, šiiti), Yemen (suniți-șiiti houthi), relația kurzilor cu autoritățile în Turcia, Iran, Irak, Siria.

În anii 1970, Orientul Mijlociu a trecut prin schimbări sociale, economice și politice care au dus la o scădere a atracției populației față de ideologiile seculare, în special față de ideologiile naționaliste arabe și ale socialismului arab. Acest declin al interesului față de ideologiile secular-naționaliste, după înfrângerea statelor arabe de către Israel în Războiul de Șase Zile (1967), a pregătit terenul, în deceniile care au urmat, pentru reînvierea islamismului politic în Orientul Mijlociu, schimbând din nou peisajul social și politic al regiunii.

Creșterea prețurilor petrolului în anii 1970, în urma crizei petrolului din 1973, a adus venituri substanțiale țărilor producătoare de petrol din regiune. Aceste venituri au condus la dezvoltarea economică rapidă și la creșterea nivelului de trai al populației în multe state, în special în cazul statelor din Golf. Această prosperitate a diminuat atracția față de ideologiile radicale și de revoluție, deoarece populația s-a concentrat mai mult pe beneficiile materiale și pe consumerism decât pe schimbări ideologice sau sociale majore. Beneficiile acestei ameliorări a condițiilor de trai nu s-au repartizat însă în mod egal între toate categoriile de populație, minoritățile etnice și religioase fiind defavorizate în raport cu segmentul majoritar, ceea ce a creat nemulțumiri și a condus în cele din urmă la proteste, contradicții și conflict.

Președintele american Franklin Delano Roosevelt a exprimat, în cadrul unui discurs celebru din 1941, cele patru libertăți de care ar trebui să se bucure orice ființă umană, respectiv libertatea de exprimare, libertatea de a practica religia pe care și-a ales-o, eliberarea de lipsuri și de frică¹.

În timpul Războiului Rece, statele și organizațiile internaționale, inclusiv ONU, s-au dovedit incapabile să detalieze și să implementeze ideile lui Roosevelt privind cele patru libertăți. După revoluțiile din 1989 din Europa, a apărut o nouă mișcare, care urmărea să readucă în atenția organizațiilor internaționale din domeniul securității importanța promovării bunăstării oamenilor. Ideea care a prins contur a fost că niciun stat nu se poate bucura de securitate națională, dacă cetățenii săi nu dispun de securitate umană.

În 1994, Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) a publicat un document revoluționar, „Raportul privind Dezvoltarea Umană” („the Human Development Report”), cu subtitlul „Noua dimensiune a Securității Umane” („New Dimension of Human Security”), care constituia un apel către comunitatea internațională de a implementa cele patru libertăți exprimate de președintele Franklin Delano Roosevelt privind crearea unei lumi în care oamenii să fie eliberați de frica și de lipsuri. În această accepțiune, oamenii trebuiau protejați nu numai în privința vieții lor, dar și a demnității și a libertăților sociale.

¹ President Franklin Delano Roosevelt, *Freedom of speech, freedom of religion, freedom from fear and freedom from want*, Annual Message to Congress, 1941, <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-franklin-roosevelts-annual-message-to-congress> (6.10.2024)

Evenimentele care s-au succedat în anii 1990 au confirmat opinia că orice eșec în asigurarea bunăstării și a drepturilor umane poate crea instabilitate și conflict.

În anul 1999, PNUD a publicat raportul „Dezvoltarea Umană 1999” („Human Development 1999”), în care a susținut necesitatea amplificării rolului ONU pe linia asigurării securității umane. În anul următor, secretarul general ONU Kofi Annan a prezentat un raport („We, the Peoples: the role of the United Nations, 21st century”) prin care a susținut această viziune. În opinia sa, securitatea umană trebuie să includă și alte aspecte, în afară de absența unor conflicte violente, precum „drepturile omului, o bună guvernare, acces la educație și la servicii de sănătate și asigurarea condițiilor ca fiecare individ să aibă oportunități și posibilitatea de a alege cum să-și folosească mai bine propriul potențial”.

În ultima perioadă, PNUD a ajuns la concluzia că trebuie să lărgescă conceptul de securitate umană, depășind cadrul securității fizice. Astfel, în „Arab Human Development Report 2009”, PNUD a operat o distincție între protecția față de violența fizică și protecția împotriva amenințărilor psihologice sau prin nerespectarea drepturilor omului, ambele fiind capabile să conducă la instabilitate. Raportul mai subliniază că securitatea umană poate avea o conotație extrem de subiectivă, având nuanțe diferite în funcție de cultură, tradiții, comportamente emoționale și mentale specifice unor comunități etc.

În consecință, putem afirma că securitatea umană poate fi abordată din trei puncte de vedere²:

- un aspect fizic, care presupune protecția față de amenințările la adresa condițiilor de viață de bază;
- un aspect juridic, care se referă la protecția față de violările aduse drepturilor omului;
- un aspect cultural, referitor la autonomia personală și libertate în general ; oamenii nu au percepția de siguranță dacă se simt alienați, demoralizați psihic sau oprimați din punct de vedere social, cum ar fi într-o perioadă în care se află deplasați pe plan intern, dislocați sau refugiați.

În acest context, trebuie analizată măsura în care religia și factorul etnic afectează securitatea umană în diferite societăți și efectele acestei situații asupra evoluțiilor interne și regionale ale statelor în cauză.

La începutul anilor 1990, Samuel Huntington a lansat faimoasa idee că revigorarea fenomenului religios poate conduce nu numai la o destabilizare a ordinii pașnice, dar chiar și la o ciocnire a civilizațiilor³.

În Orientul Mijlociu, au existat perioade în care factorul religios a căutat să răspundă așteptărilor populației în diferite momente ale evoluției comunității. Liderii religioși fie au mediat aranjamente de pace, fie s-au aflat la originea unor conflicte. Câteva exemple din prima categorie ar fi:

- acordurile de la Camp David (1978) între Egipt și Israel - deși nu s-au bazat exclusiv pe elemente religioase, liderii au recunoscut importanța acceptării

² James K. Wellman Jr., Clark B. Lombardi, *Religion and Human Security, A Global Perspective*, Oxford University Press, 2012, p. 8

³ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon of Schuster, 1996

dreptului fiecărei părți la existență, ceea ce implica și recunoașterea semnificației religioase a teritoriilor;

- procesul de pace israeliano-palestinian și rolul Ierusalimului - în procesul de pace din anii 1990, simbolistica religioasă a fost folosită pentru a încuraja ambele părți să găsească un compromis, iar liderii religioși din diferite tradiții au făcut apel la pace și coexistență;

- Liban – pactul Național din 1943 și Acordul de la Taif din 1989 - au inclus prevederi care distribuiau puterea între diverse comunități religioase - președintele țării să fie creștin maronit, prim-ministrul să fie musulman sunnit, iar președintele parlamentului să fie musulman šiit;

- reconcilierea post-conflict în Irak, după 2003 - după invazia americană și căderea regimului lui Saddam Hussein, liderii religioși din comunitățile šiită, sunnită și creștină au inițiat numeroase procese de reconciliere și de mediere între grupuri;

- modul în care Qatar și Oman s-au folosit de factorul religios pentru a medierea unor conflicte regionale etc.

Dacă ne referim la momente din istoria regiunii în care factorul religios a contribuit la izbucnirea unor conflicte, vom constata că multe dintre ele corespund celor în care, la sfârșitul confruntării, medierea unui armistițiu sau acord de pace s-a realizat prin contribuția liderilor religioși :

- războiul civil din Liban, între comunitățile musulmane și creștine (1975-1089);

- conflictele israeliano-palestiniene, pentru controlul locurilor sfinte;

- războiul civil din Irak, după căderea regimului lui Saddam Hussein (2003).

Având în vedere că statele-națiune au rămas principalii actori ai vieții internaționale, fără a exclude rolul crescând al actorilor non-statali, putem afirma că, la începutul secolului al XXI-lea, factorii etnic și religios constituie componente importante, dar nu determinante, ale evoluțiilor internaționale.

Pornind analiza de la structurile statale ale Orientului Mijlociu, ar fi de așteptat ca statele din această zonă să aibă trăsături asemănătoare cu cele ale statelor din Europa, având în vedere că au încercat să preia, începând din secolul al XIX-lea, „modelul” european. Mai multe studii efectuate pe acest subiect în ultima parte a secolului al XX-lea demonstrează însă că statele din Orientul Mijlociu nu dispun de toate caracteristicile statale cunoscute în Occident, având în vedere că s-au format în circumstanțe istorice diferite față de modelele lor europene și au aplicat un tratament diferit propriilor cetățeni.

Eticheta de „triburi cu steaguri”, atribuită statelor zonei de unii autori arabi și occidentali, pune în evidență faptul că, pentru cetățenii entităților statale din Orientul Mijlociu, **primordialitatea loialității** este orientată spre familie, clan, trib, etnie și sectă și nu spre autoritățile statului. Acest aspect este în mare parte real și dezvăluie o caracteristică importantă, ale cărei origini se regăsesc în tradițiile istorice și culturale ale regiunii.

Spre sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, transformările geopolitice care au avut loc la nivel global, inclusiv în regiunea Orientului Mijlociu, au dat impresia creării unui context politico-social, economic, cultural și religios modern, capabil să permită distribuirea loialității cetățenilor, în

proporții diferite și variabile, între stat și comunitățile etnice și religioase cărora le aparțin.

Evenimentele care au urmat mișcărilor revoluționare cunoscute sub numele de „Primăvara Arabă” au contrazis însă această evaluare și au confirmat viabilitatea teoriei privind primordialitatea loialității cetățenilor statelor din Orientul Mijlociu față de sursele tradiționale de identitate (familie, clan, trib, comunitate religioasă sau etnică).

În lumea Orientului Mijlociu, condițiile concrete de existență și tradițiile menținute încă din perioada preislamică au determinat formarea unor raporturi speciale între membrii unor colectivități de dimensiuni diferite și variabile, precum familia, clanul, tribul, comunitatea religioasă sau etnică, care le-au asigurat supraviețuirea de-a lungul secolelor.

Tribul se divide în clanuri și sub-clanuri, iar acestea la rândul lor în familii. Dacă apar neînțelegeri sau conflicte în interiorul acestor subsisteme, nu este exclus ca membrii lor să se confrunte între ei. În fapt, astfel de situații sunt destul de frecvente, stabilitatea și unitatea sistemului fiind rezultatul echilibrului de forțe din cadrul său.

Una dintre regulile de bază respectate în cadrul tribului este aceea că acțiunile fiecăruia dintre membrii săi afectează în mod direct reputația și siguranța întregului grup. Atmosfera generală din cadrul tribului și în relația cu alte triburi este de alertă permanentă, pentru a menține trează capacitatea fiecărui membru în parte și al sistemului în ansamblu de a răspunde prompt și violent la orice provocare. Violența este o metodă utilizată pentru rezolvarea majorității disputelor, pentru a câștiga prestigiu și a preveni și descuraja eventuale atentate ulterioare la onoarea, securitatea personală și integritatea bunurilor de care dispune fiecare membru.

Regula care se aplică în relațiile dintre membrii comunității și între aceștia și lumea exterioară este următoarea: **„Eu împotriva fratelor meu, eu și fratele meu împotriva vărului nostru, eu, fratele meu și vărul nostru împotriva întregii lumi”**. Încercarea de găsim a unei soluții negociate a conflictului este considerată o dovadă de slăbiciune, care ar putea fi exploatată în viitor. De aceea, medierea conflictului este realizată de obicei de o persoană neutră, aparținând altui trib sau altei familii.⁴

Codul onoarei este „cartea sfântă” a oricărui trib, de respectarea căruia este responsabil fiecare membru și tribul în ansamblu. Responsabilitatea pentru asigurarea securității, integrității și prestigiului familiei și a tribului este colectivă. Tradițiile virilității exhibate, ale personalității puternice și neînduplecate, ale disprețului față de moarte și sacrificiului pentru apărarea onoarei familiei și a tribului sunt la fel de actuale astăzi, ca în urmă cu câteva secole.⁵

Nu întâmplător, în majoritatea statelor arabe și/sau islamice, constatăm că și în secolul al XXI-lea se produc așa-numitele „crime de onoare” (asasinarea unei persoane de sex feminin de către membrii familiei sale, sub acuzația de a fi întreținut relații cu o persoană de sex masculin, în afara căsătoriei), aspect extrem de dificil de acceptat și de înțeles în alte părți ale lumii.

⁴ Stanley Kurtz, *I and My Brother Against My Cousin*, Weekly Standard, Washington DC, USA, Aprilie 2008, p.2

⁵ Gary S.Gregg, *The Middle East: A Cultural Psychology*, Oxford University Press, New York, 2005, p.28-30

În opinia unuia dintre cei mai cunoscuți orientaliști, Phillip Hitti, tipologia generală unitară a popoarelor semite are următoarele caracteristici: imaginație vie, profund instinct religios, brutalitate acerbă și individualism pronunțat.

Apartenența la un trib recunoscut pentru unitatea și forța sa constituie o sursă de putere, de mândrie și de respect pentru toți membrii săi în raporturile cu membrii altor triburi.

Spre deosebire de stat, care în regiunea Orientului Mijlociu s-a manifestat în raporturile cu populația, în cea mai mare parte, ca un stăpân fără scrupule și un spoliator, tribul, clanul, familia, secta sau etnia au fost singurele perimetre în interiorul cărora individul s-a simțit întotdeauna apărat, respectat și apreciat. În aceste condiții, loialitatea individului și, după apariția statului ca formă de organizare politică, a cetățeanului este datorată în primul rând acestor comunități și abia după aceea statului.

Când vorbim despre familie, trib, clan, etnie sau religie suntem tentați să aplicăm acest model de comportament numai comunităților musulmane. În realitate, particularitățile evoluțiilor din lumea arabă și islamică au obligat și alte comunități religioase sau etnice să se cantoneze în spațiul social și cultural al colectivității din care fac parte, într-o relativă izolare care le-a asigurat sprijin, încredere, protecție și confort cultural și emoțional. Comunitățile creștine din Liban, Siria, Irak, Egipt ș.a. au manifestat de-a lungul secolelor aceeași reticență față de interferențele cu alte comunități, au căutat și au obținut, uneori cu prețul unor suferințe foarte mari sau a unor sacrificii imense, dreptul de a-și păstra identitatea religioasă și culturală. Acest aspect, în esență pozitiv, a creat o puternică dependență a individului față de colectivitatea din care face parte.

Același tip de relații a caracterizat și alte comunități religioase, precum druză, alawită (Liban, Siria, Turcia), coptă (Egipt) sau comunități etnice precum kurdă, turkmenă, cercheză, armeană (Siria, Turcia, Irak, Iran, Liban) etc. În toate situațiile, afinitățile naturale sau spirituale (familia, religia, limba, tradițiile) au fost și au rămas mult mai importante decât cele provenite din interacțiunile sociale ale individului, deși puteri coloniale precum Franța și Marea Britanie au cooptat minoritățile la conducerea statelor, pentru a domina mai ușor majoritatea (ex.: Siria, pentru minoritățile alawită, creștină și druză, Irakul, pentru minoritatea sunită, Libanul, pentru minoritatea creștin-maronită ș.a.).

Personal consider că aprecierea legată de primordialitatea tradițională a loialității, în comportamentul colectivităților umane din regiunea Orientului Mijlociu, poate fi tratată în prezent cu o anumită nuanțare, dacă luăm în considerare o serie de trăsături comportamentale ale locuitorilor zonei și modificările intervenite în ultima perioadă în evoluția societăților din Orientul Mijlociu.

Astfel, unitatea familiei, clanului, tribului sau a comunității s-a dovedit de multe ori un concept ignorat la nivel individual, atunci când competiția pentru obținerea unor avantaje materiale a generat contradicții și a impus o delimitare a intereselor individuale de cele colective.

Prin prisma acestui principiu, remarcat în cadrul studiilor de antropologie socială, interesul material ar fi singurul capabil să explice structura socială tribală⁶.

⁶ Peter Emrys, *The Bedouin of Cyrenaica*, Cambridge University Press, UK, Sept.2007

Considerăm însă limitativă și superficială tratarea numai din acest punct de vedere a raporturilor dintre membrii colectivităților regiunii. În istoria islamului sau a Orientului Mijlociu au existat numeroase situații în care membrii unui trib au preferat să suporte persecuții și mari lipsuri materiale, în loc să renunțe la sprijinul în favoarea unuia sau mai multor membri ai săi. Spre exemplu, în etapa afirmării islamului (la începutul secolului al VII-lea), clanul Hashemit, deși a suferit persecuții incredibile din partea tribului Quraish din care făcea parte, a refuzat categoric să-și decline sprijinul față de Profetul Mohammed, din momentul în care acesta a făcut cunoscută crearea unei noi religii, cea musulmană.

Probabil că adevărul în disputa pe această temă se află undeva la mijloc. Pe de o parte, este evident și incontestabil că o tradiție de secole de predominanță tribală, familială, de clan, etnică sau religioasă și-a pus amprenta asupra existenței și modului de funcționare a colectivităților omenești din Orientul Mijlociu. În același timp, progresele științifice, tehnologice, politice, culturale și din domeniul comunicațiilor înregistrate în ultimul secol pe plan mondial și interacțiunile sociale impuse de acest proces de modernizare, înregistrat în grade diferite și în rândurile statelor regiunii, au diluat într-o anumită măsură coeziunea în cadrul micro-sistemelor.

Crearea statului-națiune a pus într-un contact direct cetățeanul cu autoritățile statului. Efectuarea serviciului militar obligatoriu, implicarea într-un sistem public de educație, de sănătate, dependența inevitabilă de funcționarea sistemului birocratic în general și uneori interesul de a face parte din acest sistem, apariția unor ideologii precum naționalismul sau panarabismul și a unor forme de organizare politică au conectat individul la o realitate care depășește cadrul limitat al minorității, sectei, tribului, clanului sau familiei.

O apreciere mai realistă asupra primordialității loialității în cadrul statelor din Orientul Mijlociu ar fi că, în funcție de amenințările și provocările cu care se confruntă, individul se raportează fie la comunitatea căreia îi aparține prin naștere, descendență, limbă, cultură și tradiții, fie la forma de organizare socială și politică în care este obligat să trăiască. Dificultatea intervine când acesta trebuie să aleagă între cele două, dar contradicția dintre stat și micro-sistemul din care provine individul nu constituie o stare permanentă. Dimpotrivă, există numeroase situații când interesele microgrupului (minoritate, trib, clan sau familie) impun sprijinirea membrilor săi pentru ocuparea unor poziții cât mai înalte în ierarhia statului, cu toate avantajele politice, economice și sociale care decurg dintr-o asemenea situație.

Istoria regiunii a dovedit că, în cazul unui conflict militar inter-statal, individul se consideră în primul rând cetățean al țării sale și în al doilea rând membru al tribului sau familiei din care provine. Spre exemplu, în perioada războaielor israeliano-arabe, considerentele locale sau legate de apartenența indivizilor la micro-sisteme de coloratură politică, etnică, religioasă sau tribală au fost estompate de interesul major național.

Pe un plan superior, în perioada dominației ideologiei panarabe promovate de președintele egiptean Gamal Abdel Nasser, mobilizarea extraordinară pentru realizarea unității lumii arabe depășea cu mult nu numai cadrul tribal sau familial, ci și cel al statului-națiune, dobândind o amploare regională.

Aceste momente de coeziune la nivel de sistem sau de supra-sistem, dacă putem numi astfel statul și, respectiv, comunitatea arabă, nu înseamnă dispariția sentimentelor de apartenență la colectivitatea din care provine individul. Când amenințarea externă dispăre, loialitatea față de familie, clan, trib, sectă sau etnie revine în atenție, mai ales când intervin contradicții și conflicte între colectivitățile de origine și conducerea statului-națiune. Avem ca exemple recente în acest sens reîntoarcerea la interesele de trib și de sectă sau de comunitate etnică în Irak, după căderea regimului Saddam Hussein și în statele afectate de revoltele cunoscute sub numele de „Primăvara Arabă” (Tunisia, Libia, Egipt, Siria, Bahrein, Yemen).

În concluzie, în majoritatea societăților din Orientul Mijlociu, loialitatea față de legăturile „de sânge”, în cadrul colectivităților etnice, tribale, de clan sau familiale constituie o **structură socială de refugiu**, utilizată și adusă în prim-plan în momentele de contradicție, opoziție sau conflict în raporturile cu autoritățile statale. Într-o analiză aprofundată a evoluțiilor din Orientul Mijlociu, luarea în calcul a primordialității loialității constituie o condiție esențială pentru înțelegerea modalităților concrete de constituire și funcționare a statelor din această regiune și a rațiunilor care au stat la baza deciziilor luate la un moment dat de liderii zonei, mai ales în probleme de politică internă.

În **Turcia**, modelul de secularism promovat la începutul secolului al XX-lea de carismaticul președinte Kemal Atatürk, cu scopul de a moderniza societatea turcă, a rezistat timp de câteva decenii. Treptat, sistemul politic și militar a început să utilizeze influența liderilor religioși ca un antidot împotriva extremismului de stânga sau de dreapta. Formarea Partidului Justiției și Dezvoltării (AKP), din foștii islamisti și cucerirea puterii în cadrul unui guvern format dintr-un singur partid au fost produsul acestei transformări. La început, AKP a dat impresia că va respecta neabătut tradițiile seculare instituite de Kemal Atatürk.

Sub administrația AKP, Turcia a adoptat o serie de legi liberale, a diminuat influența instituției militare asupra vieții politice, a dezvoltat o economie prosperă și a devenit candidat oficial la calitatea de membru al UE. Între 2002 și 2006, economia turcă a cunoscut o rată de creștere de 7,3% pe an. Acești factori, cuplați cu stabilitatea politică au contribuit la asigurarea unui nivel ridicat de securitate umană, atât în folosul segmentului religios al populației turce, cât și în cel al segmentului secular.

Lupta AKP și a președintelui Tayyip Recep Erdogan pentru putere a început în 2001, când prioritățile guvernării erau statul de drept, liberalismul și accesarea în UE. În prezent însă se poate afirma că guvernul dominat de AKP a dobândit o tentă autoritar-islamistă. Nu numai ocuparea funcțiilor în administrația de stat este legată de afilierea religioasă, dar întregul sistem de educație, judiciar, de poliție și din armată a cunoscut un proces de islamizare⁷.

În acest context, nu este de mirare că politica externă a Turciei este influențată de orientarea religioasă a președintelui său, materializată prin susținerea pe care o oferă grupării islamiste Frația Musulmană. Implicarea Turciei în sprijinirea

⁷ Hakan Yavuz, Ahmet Erdi Öztürk, *Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan*, decembrie 2018, Taylor and Francis Online, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683857.2019.1580828#abstract> (14.10.2024)

grupărilor islamiste și de opoziție care au vizat înlăturarea de la putere a regimului din Siria după declanșarea Primăverii Arabe are la bază nemulțumirea conducerii de la Ankara față de refuzul conducerii siriene de a permite participarea la viața politică a partidelor afiliate Frăției Musulmane.

Aceleași rațiuni au determinat relația apropiată a conducerii de la Ankara cu regimul președintelui egiptean Mohamed Morsi și la suspendarea raporturilor Turciei cu Egiptul, după înlăturarea acestuia de la putere printr-o lovitură de stat organizată și efectuată de establishmentul militar în frunte cu generalul Abdul Fattah al-Sissi, care a devenit ulterior președintele statului egiptean. Apropierea liderului turc față de Frăția Musulmană se află și la baza relațiilor apropiate ale Turciei cu alte state și organizații conduse de regimuri care sunt simpatizante, susținătoare sau afiliate acestei organizații, precum Qatar, Tunisia, Congresul National General din Libia și gruparea Hamas din Fâșia Gaza.

Această orientare a politicii externe afectează eforturile conducerii de la Ankara de a promova relații foarte bune cu celelalte state arabe, mai ales cu cele care consideră Frăția Musulmană o organizație teroristă, respectiv Arabia Saudită, EAU, Bahrain și Siria. Din același motiv, atitudinea pro-islamistă a regimului Erdogan induce asperități în relația Turciei cu Federația Rusă, fiecare dintre ele susținând actori diferiți în ecuația de putere din Libia și din Siria. De asemenea, raporturile dintre Turcia și SUA cunosc momente de tensiune din cauza modalității diferite în care cele două puteri regionale tratează kurzii din Siria. Pentru guvernul de la Ankara, aceștia sunt considerați teroriști, membri sau simpatizanți ai Partidului Muncitorilor din Kurdistan (PKK), în timp ce SUA îi tratează pe militanții kurzi din cadrul Forțelor Democratice Siriene drept luptători pentru libertate și aliați indispensabili în cadrul campaniei antiteroriste pentru eliminarea Statului Islamic.

Factorul etnic și religios îmbracă forme interesante de manifestare și în relația Turciei cu Federația Rusă. În pofida statutului Turciei de membru al NATO, conducerea de la Ankara promovează relații de cooperare economică și militară cu Moscova, ceea ce produce nedumerire și nervozitate la Bruxelles. În același timp, Ankara susține suveranitatea și integritatea teritorială a Ucrainei și nu ezită să furnizeze drone Bayraktar armatei ucrainene, semănând neîncredere și suspiciune la Moscova. În plus, Ankara susține aspirațiile de independență ale tătarilor turci din Crimeea și adăpostește mai multe organizații ale acestora pe teritoriul Turciei, unde se află în prezent cca. 40.000 de refugiați tătari din Ucraina, care formează diaspora acestei comunități, aproximată în total la 150.000 de persoane, care cu mulți ani în urmă formau majoritatea populației din Peninsula Crimeea.

Pe plan intern, conducerea turcă se confruntă cu o problemă majoră de ordin etnic, respectiv relația extrem de tensionată cu minoritatea kurdă, care reprezintă cca. 18-20% din totalul populației, potrivit estimărilor CIA.

Se estimează că există aproximativ 47 de grupuri etnice în Turcia. Cele mai numeroase grupuri etnice sunt cele ale armenilor, grecilor, bulgarilor, kurzilor, evreilor, albanezilor, georgienilor, circasienilor, asirienilor ș.a. Acestea nu dispun de privilegii, deoarece termenul de „minoritate” rămâne un subiect sensibil în Turcia, iar datele exacte ale repartiției etnice a populației nu sunt disponibile, pentru că cifrele recensământului turc nu includ statistici de etnie.

În Turcia trăiesc aproape 100.000 de persoane aparținând minorităților religioase. Țara are aproape 64.000 de creștini, majoritatea fiind armeni apostolici, asirieni, ortodocși greci, romano-catolici și aproximativ 26.000 de evrei, în principalii sefarzi.

Situația respectării drepturilor minorităților etnice și religioase în Turcia constituie subiectul a numeroase dezbateri pe plan internațional. Din acest punct de vedere, nivelul de asigurare a securității umane în Turcia, dacă ne referim doar la situația minorităților etnice și religioase, lasă loc unor critici, în mare parte contestate de autorități.

Libanul este un stat în care componentele etnică și religioasă au jucat și continuă să joace un rol determinant în istoria acestei țări. Libanul este țara din Orientul Mijlociu cu cele mai multe religii prezente pe teritoriul său, un număr de 18 grupuri religioase fiind recunoscute în această țară, care este considerată, pe drept cuvânt, un mozaic etnic și religios. Potrivit CIA World Factbook din 2014, populația libaneză este compusă din **musulmani (54%**, din care 27% šiiti și 27% suniti), **creștini (40,5%** incluzând 21% catolici maroniți, 8% greco-ortodocși, 5% greco-catolici, 6,5% alți creștini, inclusiv armeni gregoriani, armeni catolici) și **5,6% druzi**. Din punct de vedere politic, societatea libaneză este divizată pe criterii sectare, pe baza celor trei componente religioase distincte, respectiv creștină, musulman-sunită și musulman-sunită. În afara acestor linii de fragmentare, există alte diviziuni în interiorul fiecărei comunități, în funcție de orientarea și subordonarea lor față de actori regionali care au interese în Liban și în regiunea Orientului Mijlociu.

Astfel, o parte a comunității šiite, dominată de Partidul lui Dumnezeu sau Hezbollah, se află într-o stare de dependență față de Iran, putere regională care a investit sute de milioane de dolari anual pentru dotarea, instruirea și înarmarea grupării paramilitare Hezbollah, dar și pentru crearea unui sistem de asistență socială foarte eficient, destinat populației šiite din sudul Libanului. Dificultățile pe care le traversează în aceste zile Libanul, atacat terestru și aerian de către armata israeliană, sunt cauzate de subordonarea grupării šiite Hezbollah față de Iran, care utilizează această mișcare ca un instrument de presiune asupra Israelului, sub pretextul apărării drepturilor palestinienilor.

În realitate, Iranul folosește auto-intitulata „Axă a Rezistenței”, formată din regimurile de la Teheran, Damasc și Bagdad, cărora li se adaugă grupările Hezbollah și Hamas, ca o poliță de asigurare, o „mbrelă de securitate” și o primă linie de apărare, în cazul unui eventual atac din partea SUA sau din partea Israelului. Într-un asemenea scenariu, acești pioni regionali sau *proxies* ai Iranului ar fi capabili să lanseze un atac asupra Israelului sau a bazelor militare americane din regiune.

Interesant este faptul că, deși Iranul și conducerea de la Damasc împărtășesc aceeași religie, respectiv šiită, conducerea de la Teheran demonstrează că interesele geopolitice depășesc limitările sectare, având în vedere frecvența și profunzimea relațiilor conducerii iraniene cu gruparea Hamas din Gaza, care este sunită și urmează principiile islamului politic promovate de Frăția Musulmană.

Revenind la Liban, o parte a comunității sunitice, condusă de partidul Mișcarea Viitorului, este orientată spre Arabia Saudită, din partea căreia așteaptă sprijin și îndrumare în politica promovată pe plan intern.

O parte a comunității creștine, condusă de formațiunea Forțele Libaneze, este orientată spre SUA și Arabia Saudită, iar un alt segment, condus de formațiunea Marada, promovează relații apropiate cu regimul sirian. Din punct de vedere etnic, Libanul cuprinde arabi în proporție de 93% și armeni (6%).

Această fragmentare a societății libaneze explică motivul pentru care sistemul electoral a fost blocat în mai multe rânduri, inclusiv în ultimii doi ani, perioadă în care nu au putut fi organizate alegeri. Pe cale de consecință, instituțiile statului funcționează în regim de avarie, deoarece atât premierul cât și membrii guvernului sunt interimari, până la organizarea alegerilor și desemnarea unui alt prim-ministru care să creeze un guvern. În același context, nici fotoliul prezidențial nu a putut fi ocupat, deoarece cele trei mari blocuri politice nu se înțeleg asupra unui candidat.

Libanul este un stat în care sistemul politico-administrativ se află în stare de homeostază, adică este complet blocat, din cauza contradicțiilor dintre elementele componente. Fiecare comunitate are interese proprii, opuse celorlalte două părți, toate refuză acceptarea unui compromis și fiecare dintre ele are putere de blocaj asupra celorlalte două, în parlament și în guvern. În acest context, actualul conflict cu Israelul era tot ce mai lipsea într-o țară care se confrunta deja, de peste 10 ani, cu o succesiune de evenimente interne și externe destabilizatoare, cum ar fi: conflictul din Siria, cu consecințe economice și de securitate negative și soldat cu peste un milion de refugiați care au invadat teritoriul și așa aglomerat al Libanului, criza economico-financiară determinată de criza de lichidități, declanșată în august 2019, care a falimentat practic sistemul bancar libanez, explozia de dimensiuni nucleare din portul Beirut în august 2020, efectele pandemiei de Covid-19 ș.a.. Actualul conflict cu Israelul va transforma Libanul într-o țară de deplasați pe plan intern și de refugiați în străinătate. În ultimele luni, mai ales în contextul escaladării recente a conflictului în Liban, peste 250.000 de persoane au trecut frontiera din Liban în Siria, majoritatea fiind refugiați sirieni care se refugiaseră anterior în Liban. Aproximativ 70% dintre acești refugiați sunt cetățeni sirieni, mulți dintre ei părăsind Libanul din cauza atacurilor frecvente asupra infrastructurii civile și zonele locuite.

Situația la frontiera siriano-libaneză este extrem de complexă. În afară de riscurile create de bombardamentele armatei israeliene asupra principalului punct de trecere a frontierei (Masnaa-Jdeideh), autoritățile siriene efectuează controale stricte de securitate asupra cetățenilor sirieni, cerând identificare și verificându-i în baza de date a persoanelor căutate de regim. În plus, bărbații de vârstă militară sunt obligați să se prezinte la centrele de recrutare în termen de 15 zile de la intrare, fapt ce îi determină pe mulți să aleagă rute informale pentru a evita recrutarea forțată sau detenția.

Această mișcare continuă reflectă o insecuritate profundă și o lipsă de protecție pentru refugiații sirieni care se întorc în zonele controlate de regimul sirian, chiar și după ce au părăsit Libanul din cauza insecurității și a tensiunilor în creștere. Pentru un număr mare de cetățeni sirieni apare astfel statutul de "dublu refugiat", deoarece prima dată s-au refugiat din Siria în Liban, iar a doua oară se „re-refugiază”

din Liban în Siria. Dacă scapă de ororile războiului, riscă să fie arestați de autoritățile siriene și, în cel "mai bun" caz, să fie înrolați în structurile militare și trimiși pe front, de obicei în linia întâi, pentru a lupta împotriva grupărilor paramilitare ale opoziției sau ale organizațiilor islamiste. Chiar dacă ar fi "norocoși" sau ar beneficia de sistemul de relații (wasta) din cadrul administrației centrale sau locale și ar fi trimiși în paza unor obiective militare ale armatei siriene, riscă să fie bombardati de armata israeliană, care și-a intensificat loviturile asupra teritoriului Siriei, după declanșarea războiului împotriva Hezbollah, care are structuri combatante desfășurate și pe teritoriul sirian.

De altfel, istoria evoluțiilor din lumea arabă a demonstrat că principala cauză a instabilității din această regiune nu o constituie compoziția etnico-religioasă și tribală extrem de diversă a populației statelor care o compun, ci amestecul unor actori regionali și internaționali în evoluțiile interne.

Vecinul Libanului, **Siria**, este un stat în care, până în 2011, oficialii de la Damasc nu pierdeau niciun prilej pentru a sublinia că este "cea mai sigură țară din regiune", din punctul de vedere al securității și în care „conviețuirea pașnică” dintre componentele sale etnice și religioase era cea mai prețuită valoare. Evenimentele care s-au produs începând din martie 2011, încadrate de unii analiști politici în valul de revolte populare cunoscute sub denumirea de "Primăvara Arabă", au distrus pentru o lungă perioadă de timp această imagine idilică și au scos la iveală o serie de contradicții și tensiuni latente, izvorâte atât din nemulțumirile cronice ale unor segmente majoritare ale populației, cât și din interferențele unor actori statali și non-statali ostili regimului Assad.

La începutul anului 2011, Siria avea o populație de cca. 22 milioane de locuitori. Din cauza conflictului intern, cca. 6,5 milioane de sirieni s-au refugiat peste hotare și cca. 7,2 milioane au fost obligați să se deplaseze în alte regiuni ale Siriei, unii de mai multe ori. Dintre cei deplasați pe plan intern, cca. 13 milioane de persoane nu au acces la hrana zilnică.

Conform agențiilor ONU, la nivelul anului 2024, cca. 16,7 milioane de sirieni au nevoie de ajutor umanitar, dintre care 7,5 milioane sunt copii. Cei care au ales calea refugiului în statele vecine se confruntă cu o serie de reacții de respingere din partea populației locale, chiar dacă la început au fost primiți cu simpatie. Pe măsura trecerii timpului, refugiații sirieni au devenit o povară, mai ales că numărul lor este relativ mare. Astfel, în Turcia se află peste 3 milioane de refugiați din Siria, în Liban se află aproximativ 784.000, mulți dintre aceștia locuind în corturi puse la dispoziție de agențiile ONU și de alte organizații care se ocupă cu asistența umanitară, iar în Iordania numărul refugiaților sirieni înregistrați depășește 120.000. Aceste cifre sunt relative, deoarece numărul lor real ar putea fi dublu, având în vedere că există foarte mulți refugiați neînregistrați. Ce am putea spune despre securitatea umană într-o țară ca Siria, unde în ultimii 12 ani s-au înregistrat peste 500.000 de morți, infrastructura civilă (drumuri, poduri, școli, spitale, locuințe etc.) a fost distrusă, economia se află aproape de colaps, șomajul a ajuns la cote critice (cca. 13.5% în 2023), iar 9 din 10 sirieni au dificultăți de înșurmontat în privința asigurării nevoilor zilnice de bază pentru ei și familiile lor ?

Din păcate, tabloul celei de-a doua jumătăți a anului 2024 nu indică vreo speranță în privința ameliorării situației populației siriene.

Populația siriană este majoritar musulmană (cca. 87%), dintre care 74% reprezintă suniții și 13% šiții. Cei cca. 2 milioane de alawiți domină sectoarele politic și militar. Președintele Siriei, Bashar al-Assad, aparține minorității šiit-alawite. Din punct de vedere etnic, aproximativ 90% din populație este arabă, denumită și levantină. Alte grupuri importante sunt reprezentate de kurzi (2 milioane), turkmeni (0,75 – 1,5 milioane) și asirieni (0,9-1,2 milioane).

Tensiunile inter-siriene nu au fost legate numai de distribuția puterii în cadrul sistemului instituțiilor de stat, ci mai ales de starea de subdezvoltare economică a țării, de corupția endemică și de caracterul opresiv și autoritar al regimului de la Damasc.

Deși au existat, la începutul conflictului, sloganuri de genul ”creștinii în Liban, alawiții în pământ”, această formulă s-a estompat treptat, ostilitatea opoziției fiind concentrată asupra celor care s-au aflat la originea măsurilor represive, indiferent de religia sau etnia carora le aparțin. Este însă de înțeles că, în contextul dezintegrării instituțiilor statului, cetățenii sirieni și-au găsit refugiu și protecție în cadrul comunităților etnice sau religioase de care aparțineau, conform formulei de primordialitate a loialității, expusă anterior.

Iranul a avut în ultimele două decenii o ascensiune regională determinată de schimbările produse în Orientul Mijlociu de noua strategie americană pentru această regiune. Cunoscut sub numele de Persia până în 1935, Iranul este o țară cu o civilizație veche, cu un teritoriu vast, de cca. 1,7 milioane km.p. și o populație de cca. 77 milioane locuitori, al doilea cel mai populat stat din Orientul Mijlociu, după Egipt. Originalitatea Iranului provine din faptul că este principalul popor non-indo-european din regiune și printre puținele, alături de Bahrain, cu o populație majorita šiită. Relațiile extrem de dificile pe care le întreține Iranul cu vecinii săi arabi musulmani suniți au la origine o antipatie reciprocă de natură istorică, fiecare parte considerând-o eretică pe cealaltă.

Deși oficialii iranieni au pretins, în perioada imediat următoare creării Republicii Islamice Iran, că luptă pentru a exporta „revoluția islamică”, analiștii politici regionali au constatat că Teheranul a fost interesat ulterior mai mult de exportul geopoliticii šiite și de formarea „Semilunei Șiite” (Iran-Irak-Siria-Hezbollah-Hamas), o expresie folosită pentru prima dată de regele Abdallah al Iordaniei în 2005.

Pentru a realiza această ”coloană a cincea” šiită, Iranul a folosit toate mijloacele materiale și spirituale de care dispune, inclusiv pe plan religios. În fapt, influența Iranului asupra minorităților šiite din Orientul Mijlociu este puternică și strategică, având atât dimensiuni religioase, cât și geopolitice. Ca stat cu o majoritate šiită și condus de un regim teocratic šiit, Iranul își folosește puterea religioasă și militară pentru a sprijini și extinde rețelele šiite din regiune. Acest sprijin oferit minorităților šiite, care sunt adesea marginalizate în țările lor, ajută Iranul să își întărească poziția și să exercite influență asupra guvernelor și politicilor din Orientul Mijlociu.

De fapt, tabloul evoluțiilor regionale este cel al unei lupte existențiale între avangarda șiiită, adică Iranul și cea sunită, reprezentată de statele din cadrul Consiliului de Cooperare al Golfului, în frunte cu Arabia Saudită.

Segmente șiiite importante ale populațiilor din statele arabe, asupra cărora Iranul exercită o influență permanentă se regăsesc în Irak, Siria, Yemen, Kuweit, Bahrein, Arabia Saudită, Liban. Regula de bază în majoritatea acestor state o constituie faptul că neglijarea situației minorităților respective de către autorități creează spațiu de acțiune rețelelor sociale și religioase șiiite trimise de Iran. Și în aceste cazuri se verifică teoria potrivit căreia „geopolitica nu agreează vacuumul de putere”, respectiv faptul că un spațiu nerevendicat sau neglijat de un actor politic va fi imediat râvnit sau ocupat de alți actori politici, dornici de expansiune.

Faptul că, începând din a doua parte a anilor 1960 și începutul anilor 1970, reprezentanți ai minorității alawite s-au instalat la putere în **Siria**, a fost o oportunitate nesperată pentru noul regim de la Teheran, care a preluat puterea în Iran la începutul anului 1979. Plasarea Siriei de partea Iranului, în timpul războiului iraniano-irakian din perioada 1980-1989, nu are legătură cu orientarea religioasă comună a regimurilor de la Teheran și Damasc, ci mai degrabă cu antipatia exacerbată dintre președinții sirian Hafez al-Assad și irakian Saddam Hussein, deși ambii împărtășeau aceeași ideologie, respectiv a Partidului Baath Arab Socialist. În plus, președintele Al-Assad manifesta o atitudine cel puțin rezervată față de SUA și față de occident în general, fiind orientat mai degrabă spre relațiile cu URSS.

Competiția pentru leadership regional și antipatia personală dintre liderii sirian și cel irakian vor depăși în curând orice alte considerente ideologice, orientări geopolitice și de solidaritate arabă, în timpul Operațiunii Furtună în Deșert, din 1991. Stilul cameleonic din punct de vedere geopolitic al președintelui Hafez al Assad a fost confirmat când Siria s-a alăturat coaliției internaționale anti-irakiene, condusă de SUA, care a vizat eliberarea Kuweitului de sub ocupația irakiană. De altfel, această aliniere temporară a Siriei în raport cu Occidentul nu a fost gratuită, SUA și Franța „recompensându-l” pe liderul sirian cu „mână liberă” în gestionarea evoluțiilor din Liban.

Rolul Iranului în manipularea minorităților șiiite din regiunea Orientului Mijlociu este vizibil și în **Yemen**, unde revolta comunității „houthi” din această țară a modificat peisajul politic și administrativ al acestui stat cu o majoritate musulman sunită (56%). Forțele șiiite din Yemen, reprezentând 42% din populație, sunt reunite în cadrul unei grupări denumite „Ansarullah”, adică partizanii lui Allah. Termenul de houthi provine de la numele fondatorului grupării, Hussein al-Houthi, ucis în 2004 și urmat la conducerea grupării de fratele său, Abdul Malik al-Houthi. Numai că, și în acest caz, putem observa diferențe doctrinare între religia șiiită duodecimană iraniană și cea zaydită, care are orientări mai apropiate de sunism, decât de šiism, nu dispune de ayatollahi și nu respectă niciuna dintre cele patru școli de jurisprudență musulmană, respectiv malekită, hanbalită, hanefită și șafeită. În Yemen, raporturile de loialitate se realizează între clanuri și triburi, independent de confesiune. De altfel, și în zilele noastre triburi sunită luptă alături de cele ale houthi.

Iranul sprijină comunitatea houthi din Yemen pentru că împărtășește interese geopolitice cu aceasta, respectiv împiedicarea coaliției statelor arabe din Golf,

condusă de Arabia Saudită, să preia controlul asupra Yemenului, precum și limitarea sau eliminarea influenței în Orientul Mijlociu a SUA și a Israelului. În acest punct, interesele Iranului coincid și cu cele ale Federației Ruse și Coreei de Nord, ceea ce ar explica unele zvonuri legate de sprijinul militar acordat comunității houthi de către regimurile de la Moscova și Phenian.

Relativitatea factorului etnic și religios în raporturile dintre statele din Orientul Mijlociu se poate observa și în atitudinea unor state arabe față de perspectiva relațiilor cu Statul Israel, a cărui populație este majoritar iudaică din punct de vedere religios și evreiască, din punct de vedere etnic și religios.

Statele arabe au manifestat, decenii la rând, o adversitate declarată și asumată față de Statul Israel, după crearea acestuia, în 1948 și, mai ales, după înfrângerile umilitoare suferite de armatele arabe în războaiele cu Israelul din 1948-1949, 1967, 1973, 1982, 2006. Efortul comun al statelor regiunii, reunite încă din 1945 în cadrul Ligii Statelor Arabe, a fost dirijat spre sprijinirea poporului palestinian pentru recuperarea drepturilor sale. Cu timpul, atitudinea unor state arabe față de Israel s-a modificat. Egiptul, în 1979 și Iordania, în 1994, au convenit acorduri de pace cu Statul Israel.

În ultimul deceniu, probabil și ca urmare a încurajărilor primite în acest sens din partea SUA și a altor state occidentale, o serie de state arabe au manifestat interes pentru stabilirea de relații diplomatice cu Statul Israel, în cadrul unui efort general de diminuare a tensiunilor regionale, exacerbate după declanșarea „Primăverii Arabe”, în 2011. Ca urmare, EAU și Bahreinul, trecând peste orice rezerve de ordin etnic, religios și politic, au semnat acorduri separate pentru normalizarea relațiilor cu Israelul, cu medierea SUA, în august și respectiv septembrie 2020. Denumirea de „Acorduri Abraham” a fost acceptată pentru sublinierea credinței comune a celor două religii, iudaică și musulmană, în profetul Abraham.

În octombrie 2020, Israel și Sudan au semnat un acord de normalizare a relațiilor bilaterale, dar acest acord nu a fost ratificat deocamdată. „Contribuția” SUA la semnarea acestui acord a fost de 1,2 miliarde dolari, oferiți „ca împrumut” guvernului de la Khartoum și ștergerea Sudanului de pe lista statelor acuzate că sponsorizează terorismul. În acest context de destindere, Marocul a semnat, în decembrie 2020, acordul de normalizare a relațiilor cu Israelul, după ce SUA au recunoscut suveranitatea Marocului asupra Saharei de Vest. După cum se poate observa, în geopolitică nimic nu este gratuit. Totul are un preț, cu condiția să fructifici cu inteligență atuurile de care dispui și să îți asumi consecințele negative ale compromisurilor pe care trebuie să le accepți.

Un rol important în procesul de apropiere a statelor arabe față de Israel l-a jucat pericolul comun resimțit de toate aceste state în raport cu strategia regională a Iranului. Iată deci trei etnii și trei religii care acționează în Orientul Mijlociu în formate variabile, în funcție de interesele lor geopolitice și de amenințările percepute la un moment dat de fiecare dintre ele. Nu trebuie uitat că, până în 1979, Iranul era un aliat al SUA și al Israelului în această regiune și era perceput ca un prieten al statelor arabe, îndeosebi al Arabiei Saudite. Revoluția Islamică din 1979 a schimbat complet aceste date, Iranul fiind perceput ca o amenințare de către toți actorii

importanți ai regiunii, în primul rând de către SUA, Israel și majoritatea statelor arabe, în frunte cu Arabia Saudită.

Procesul de destindere a raporturilor statelor arabe cu Israelul nu putea continua în acest ritm, fără a trezi nemulțumiri pe plan regional. Palestinenii au realizat că aliații lor arabi sunt pe cale să părăsească frontul rezistenței față de Israel și să se alătore „inamicului”, înlăturându-le astfel orice speranță de a-și recupera vreodată pământurile, de a obține dreptul la întoarcere și de a construi un stat care să coexiste, în pace și securitate, alături de Statul Israel. Probabil că reacția Hamas din 7 octombrie 2023, când a atacat într-un mod condamnatibil Israelul și a comis orori inimaginabile, s-a dorit a fi o măsură care să pună capăt acestui proces. Se pare că până acum această strategie a funcționat, dar „prețul” plătit este enorm, dacă ne gândim la cei peste 41.000 de palestinieni din Fâșia Gaza care și-au pierdut viața în urma reacției militare disproporționate a Israelului și a distrugerilor materiale produse cu această ocazie.

Conflictul din Gaza are deja consecințe regionale, extinzându-se în Liban, unde gruparea șiiită Hezbollah a declanșat atacuri asupra Israelului, în semn de solidaritate cu gruparea palestiniană sunită Hamas. Fie că este vorba despre interesul comun de a susține cauza palestiniană, sau este răspunsul Hezbollah la o comandă venită din partea Iranului, reacția grupării libaneze la atacul israelian asupra grupării Hamas nu pare să aibă motivații religioase sau etnice, îmbrăcând mai degrabă o nuanță geopolitică cu tentă sinucigașă, atât pentru conducerea și militanții Hezbollah, cât și pentru cetățenii libanezi din sudul Libanului.

Bahreinel are o populație majoritar șiiită, dar este condus de o monarhie sunită, ceea ce a impus o intervenție în forță a Arabiei Saudite și a EAU pentru a asigura supraviețuirea regimului de la Manama, în contextul revoltelor populare din cadrul „Primăverii Arabe”, din 2011. De-a lungul anilor, comunitatea șiiită a protestat împotriva discriminării și a lipsei de reprezentare, ceea ce a condus la conflicte. Situația rămâne delicată, cu restricții asupra libertății de exprimare și a dreptului de organizare politică, iar majoritatea șiiită se confruntă cu dificultăți în obținerea unui statut egal în societate.

Irakul, cu o populație majoritar șiiită, a fost condus în perioada 1979-2003 de regimul președintelui Saddam Hussein, de religie musulman-sunită. Înlăturarea de la putere a lui Saddam Hussein, în urma invaziei Irakului de către o coaliție internațională condusă de SUA, a permis preluarea puterii la Bagdad de către majoritatea șiiită, influențată de Iran. Aprecierile analiștilor politici converg spre ideea că Administrația SUA și liderii politico-militari de la Washington nu au ținut cont de rolul factorului religios, când au decis înlăturarea de la putere a regimului lui Saddam Hussein și s-au regăsit în postura, cea mai puțin dorită, de a oferi gratuit conducerii teocratice de la Teheran o influență aproape totală asupra Irakului. Ca urmare, toate încercările SUA de a implementa programe de pace și stabilitate în această țară au eșuat lamentabil, iar trupele americane au fost obligate să se retragă de pe teritoriul irakian, în 2021. În pofida unor sacrificii materiale și umane uriașe, SUA nu au reușit să convingă populația irakiană de bunele lor intenții, legate de implementarea regulilor statului de drept și ale democrației.

Arabia Saudită este o monarhie construită pe baza ”unității dintre sabie și Coran”, respectiv dintre factorul religios și cel politic. Într-adevăr, crearea statului a fost posibilă ca urmare a unei alianțe dintre un șef de trib local, Mohamed Ibn Saud și un predicator religios radical, Mohammed ben Abdelwahab. De aici a rezultat o ideologie radicală, denumită „wahabită”, care a contribuit la guvernarea Arabiei Saudite pe baza unei combinații între ”tron și altar”, respectiv dintre un regim autoritar și o implementare rigoristă a preceptelor islamice. Factorul religios a jucat un rol extrem de important în evoluția acestui stat, devenit lider al lumii arabe. Totuși, Arabia Saudită nu este o teocrație. Balanța puterii s-a înclinat spre sfera politică începând cu secolul al XIX-lea și a rămas în această poziție după consolidarea statului și proclamarea lui Abd al-Aziz ca rege al Arabiei Saudite, în 1932.

Descoperirea petrolului a oferit statului saudit caracterul rentier și venituri suficient de importante pentru a netezi asperitățile din relația guvernanților cu cei guvernați. În acest fel, preluând clasificarea sociologului Max Weber referitoare la autoritate și la tipologiile liderilor, monarhia saudită beneficiază de o triplă legitimitate, constând, în primul rând, în capacitatea rațional-legală și birocratică a acesteia de a gestiona problemele politice, economice și sociale ale țării. În al doilea rând, postura religioasă a regelui saudit, de Custode al Celor Două Moschei Sfinte, respectiv respectiv Meca și Medina îi conferă autoritate tradițională. În al treilea rând, originea tribală a monarhului saudit și, în cazul de față, profilul reformator al Prințului Moștenitor Mohamed bin Salman, indică autoritatea carismatică de care dispune casa regală de la Riad.

Pe măsura accentuării criticilor Occidentului și ale comunității internaționale la adresa conducerii de la Riad privind influența negativă a ideologiei wahabite asupra modului de gestionare a afacerilor politice și sociale ale statului, în ultimii ani se constată, pe de o parte, o diminuare a implicării factorului religios în afacerile seculare ale Arabiei Saudite și, pe de altă parte, o implicare a agenților de influență religioși moderați în sfera politică⁸. Apariția unor elemente tinere în sfera conducerii saudite, precum Prințul Moștenitor Mohammed bin-Salman, a determinat amplificarea presiunilor în direcția unei modernizări a statului saudit. „Viziunea 2030” sau „Proiect 2030” este un program guvernamental lansat în aprilie 2016, cu scopul de a reduce dependența Arabiei Saudite de petrol, printr-o diversificare economică, socială și culturală a regatului saudit.

Statele arabe din Golf s-au reunit în 1981 în cadrul Consiliului de Cooperare al Golfului, ca reacție la crearea, în 1979, a Republicii Islamice Iran. Cele șase șase state membre ale CCG sunt Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite, Qatar, Bahrein, Oman și Kuweit. Ca și în cadrul Ligii Statelor Arabe, creată în 1945, care reunește 22 de state, trăsătura cea mai importantă a relațiilor dintre aceste state și care împiedică o mai mare coeziune în cadrul organizațiilor respective este neîncrederea. Republicile nu au încredere în monarhii, monarhiile nu au încredere în republici dar nici între ele, regii și emirii promovează interese diferite și toate au orientări geopolitice care pot fi schimbate oricând, în funcție de contextul regional și

⁸ Antoine Guillemin-Puteaux, *The Religious Legitimacy of the Saudi State*, *Cercle des Chercheurs sur le Moyen Orient*, october 2018

internațional. Elementul comun al acestor state, în afară de arabismul lor, nu are legătură cu religia, ci cu interesul pentru asigurarea supraviețuirii regimului. Pentru realizarea acestui obiectiv, monarhii, emirii și președinții sunt dispuși să facă orice alianțe și să încheie înțelegeri cu oricine este capabil să le ofere garanția menținerii la putere.

Generalizând rolul factorului religios în structura geopolitică a lumii arabe, se poate afirma că islamul reprezintă elementul esențial al arabității. De altfel, în Orientul Mijlociu și în Africa de Nord, non-musulmanii nu constituie decât o minoritate infimă. Califii nu domneau în numele arabilor, ci în numele islamului. Coranul pentru arabi, la fel ca și Biblia pentru evrei, a cimentat o comunitate care nu exista înainte. În aceste regiuni, religia a precedat națiunea⁹.

În aceeași măsură cu religia, relațiile inter-etnice afectează securitatea umană. Acestea sunt influențate de o serie de factori, precum :

- accesul unor grupuri etnice la resurse politice, economice și sociale,
- percepțiile legate de contradicțiile și diferențele dintre diferite grupuri etnice sau elementele de coeziune dintre ele;

În privința aspectelor economice, este importantă **distribuția resurselor în sectoarele public și privat**. În sectorul social, sunt incluse politicile care determină **accesul la servicii (educație, sănătate, apă, locuințe)**.

Un aspect extrem de interesant care caracterizează raporturile minorităților etnice și/sau religioase cu autoritățile statului în care trăiesc îl constituie faptul că, în multe situații, aceste minorități locuiesc în zonele cele mai bogate în resurse naturale ale statului respectiv, dar au nivelul de trai cel mai scăzut și se confruntă cu aspecte de marginalizare, pe fondul intereselor politice și economice legate de exploatarea resurselor respective. Câteva exemple de acest „**blestem al naturii**”, care a creat dintotdeauna dificultăți atât pentru minoritățile respective cât și pentru regimurile statelor în care trăiesc, ar fi următoarele : **șiiții** din Provincia de Est din Arabia Saudită (petrol), **kurzii** din Irak, Siria, Iran și Turcia (petrol), populația **Baluchi**, din Iran și Pakistan (petrol), **tuaregii** din Mali, Algeria și Niger (uraniu), **Ahwazi arabi** din Khuzestan, Iran (petrol și gaze naturale), **somalezii** din regiunea Ogaden din Etiopia (petrol și gaze naturale) ș.a.

Aceste minorități, deși locuiesc în regiuni bogate în resurse naturale, sunt deseori excluse de la beneficiile economice generate. Aceasta le amplifică sentimentul de marginalizare și crește riscul de conflicte, care implică adesea mișcări separatiste, proteste sau tensiuni cu autoritățile centrale. Problemele lor sunt legate de politicile statelor respective, de interesele economice ale companiilor internaționale și de complexitatea etnică și religioasă a regiunilor în care trăiesc.

În concluzie, factorii etnici și religioși au jucat, de-a lungul istoriei, un rol important în configurarea profilului populațiilor din regiunea Orientului Mijlociu, determinând delimitări ale zonelor de influență, alianțe și conflicte, mișcări separatiste, ideologii naționaliste și panarabe etc. Spre sfârșitul secolului al XX-lea, confruntate cu eșecul ideologiilor care au caracterizat perioada Războiului Rece, populațiile arabe au revenit treptat la structurile tribale, de clan, familiale, etnice sau religioase care le-au asigurat în mod tradițional securitatea în perioadele anterioare.

⁹ *Fareydoun Hoveyda, Que veulent les Arabes*, First, Paris, 1991, p.27

Această tendință a fost accentuată de instabilitatea creată în regiune pe timpul și în urma revoltelor populare cunoscute sub numele de „Primăvara Arabă”.

Trebuie să remarcăm și unele fenomene de extremism, apărute sub pretextul apărării unor tradiții și principii religioase, precum ISIS, Hayat Tahrir al- Sham (Jabhat al-Nusra), Ahrar al-Sham în Siria, Hezbollah în Liban, Hamas în Fâșia Gaza, Al-Qaeda în Maghrebul Islamic (Algeria), Ansar al-Sharia (Tunisia) ș.a.

Pe filiera etnică, un rol important în evoluțiile regiunii îl joacă partidele și grupări aparținând comunității kurde din Turcia (PKK), din Siria (Forțele Democratice Siriene), din Irak (Partidul Democrat din Kurdistan – KDP, Uniunea Patriotică din Kurdistan – PUK), în Iran (Partidul Democrat al Kurdistanului Iranian – PDKI, Congresul Național Kurd – KNC, Uniunea Națională a Kurdistanului – YNK, Partidul Libertății și Justiției Kurde, Organizația Revoluționară a Muncitorilor din Kurdistanul Iranian - Komala).

Partidele kurde din Turcia, Siria, Irak și Iran au capacități variate de a îmbunătăți condițiile de trai ale comunității kurde. În Irak, KDP și PUK au reușit să dezvolte o autonomie semnificativă, îmbunătățind infrastructura și serviciile. În Siria, grupurile kurde, cum ar fi Unitățile de Protecție a Poporului - YPG, au creat o administrație autonomă, dar se confruntă cu provocări legate de conflictul din zonă. În Turcia și Iran, partidele kurde se luptă pentru recunoașterea drepturilor politice și culturale, dar se confruntă cu represiune guvernamentală. Remarcăm faptul că în cadrul comunității kurde din toate aceste state se manifestă contradicții și lipsă de unitate, ceea ce afectează capacitatea acestora de a-și susține programele de autodeterminare și de sprijin în favoarea membrilor comunității.

Deplasarea interesului comunității internaționale dinspre securitatea statului spre securitatea umană nu s-a materializat, deocamdată, în depășirea dificultăților cu care se confruntă comunitățile etnice și religioase din statele regiunii Orientului Mijlociu. Dimpotrivă, ultimele evoluții demonstrează că, în cele mai multe dintre situații, interesele geopolitice ale statelor au depășit constrângerile anterioare legate de apartenența la aceste comunități, ceea ce continuă să afecteze satisfacerea celor mai elementare drepturi și aspirații ale comunităților religioase și etnice. Situația actuală din Orientul Mijlociu cunoaște o intensificare a contradicțiilor dintre Iran, pe de o parte și Israel, SUA, statele arabe din Golf, pe de altă parte. Ceea ce se întâmplă populației din Siria, Fâșia Gaza, nordul Israelului, sudul Libanului, Libia, Yemen ș.a. a depășit cu mult chiar și nivelurile de violență și distrugerii cunoscute până de curând în regiune, care și așa erau destul de ridicate.

Probabil că o reevaluare a aspectelor legate de securitatea umană în regiune și adoptarea unor măsuri ferme de ameliorare a acesteia ar trebui să fie efectuate, de actorii regionali și de organizațiile internaționale cu vocație în domeniul apărării drepturilor omului, după convenirea unor acorduri și armistiții capabile să pună capăt unei perioade de contradicție, suspiciune reciprocă și conflict.

X X

X